

MAREK BEBAK

KULTURA MUZYCZNA W KLASZTORZE BONIFRATRÓW W KRAKOWIE W XVII I XVIII WIEKU W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ ARCHIWALNYCH¹

Struktura życia religijnego w miastach Rzeczypospolitej Obojga Narodów była złożona, obejmowała bowiem nie tylko sieć parafii i klasztorów, ale także różnego rodzaju stowarzyszenia i bractwa religijne skupiające wiernych. Szczególnie bujnie życie religijne rozwijało się w Krakowie, który był miastem pełnym kościołów i klasztorów. Już w połowie XVII wieku Piotr Jacek Pruszczyk napisał w przewodniku dla pielgrzymów, że „(...) Kraków [to] jest drugi Rzym, bo nie masz żadnego dnia i godziny, w którą by człowiek grzeszny odpustów nie miał tam pozyskać, kościoły i miejsca święte nawiedzając, a pacierze mówiąc” (4r).

Niegdyś miasto królów zamieszkiwało na początku XVII wieku ok. 20 tys. mieszkańców. Z danych przedstawionych przez Janinę Bieniarzównę w II tomie monografii *Krakowa* wynika, że około 1632 r., w samym tylko Krakowie, w obrębie murów miejskich funkcjonowało 14 klasztorów i 21 kościołów (197). Doliczając do nich obiekty położone w przyległych do Krakowa miasteczkach i przedmieściach, które dziś wchodzą w skład miasta Krakowa, otrzymujemy liczbę 25 klasztorów i 43 kościołów w całej aglomeracji krakowskiej. Teren miasta, obejmujący Kraków „właściwy”, otoczony murami

Dr MAREK BEBAK – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Nauk o Sztuce, Katedra Polifonii Religijnej; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: marek.bebak@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8882-2858>.

Dr MAREK BEBAK – The John Paul II Catholic University of Lublin, Institute of Art Studies; address for correspondence: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland; e-mail: marek.bebak@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8882-2858>.

¹ Artykuł został opracowany na podstawie wyników uzyskanych w trakcie realizacji pracy badawczej pt. *Kultura muzyczna w krakowskim konwencie bonifratrów pod wezwaniem św. Urszuli w latach 1609-1812*, sfinansowanej w 2017 r. w ramach programu „Muzyczne białe plamy” (Instytut Muzyki i Tańca).

oraz okoliczne przysiółki i wioski, podzielony był w XVII i XVIII wieku na 10 parafii (Gapski 45), obok których – równolegle – rozwijały się klasztory. W obrębie murów miejskich swoje siedziby mieli m.in. dominikanie, franciszkanie, duchacy, markowie, karmelici, bonifratrzy, a także reformaci. W mieście żyły także m.in. klaryski, dominikanki (na „Gródku”), bernardynki, duchaczki, czy karmelitanki. Na Kazimierzu z kolei mieszkali kanonicy laterańscy, augustianie, paulini i trynitarze, na Stradomiu bożogrobcy i bernardyni, na Piasku karmelici, a w Mogile pod Krakowem cystersi.

Od 1609 r., kiedy dwór królewski ostatecznie opuścił miasto, Kraków stopniowo zmieniał się ze stołecznego miasta w prowincjonalny ośrodek. Było to związane m.in. z peryferyjnym położeniem miasta w granicach państwa polsko-litewskiego, a także z drogami handlowymi, które omijały Kraków. Patronat artystyczny pozostał głównie w rękach duchowieństwa. Wiele kościołów i domów zakonnych posiadało muzyka lub grupę muzyków, którzy uświetniali codzienną liturgię, niektóre zgromadzenia na największe święta wynajmowały natomiast kapelistów z innych instytucji (przede wszystkim z kapel: katedralnej, mariackiej, jezuickiej, karmelitańskiej). Kultura muzyczna poszczególnych ośrodków religijnych Krakowa jest przedmiotem zainteresowania muzykologów co najmniej od czasów Adolfa Chybińskiego, jednak wciąż odczuwalny jest niedobór opracowań mniejszych kościołów czy klasztorów. Choć zachowało się w nich bardzo niewieleabytków muzycznych, to jednak na podstawie lektury innych źródeł pisanych, takich jak księgi wydatków, inwentarze, kroniki itp., istnieje możliwość częściowego odtworzenia ich tradycji muzycznych.

W niniejszym artykule chciałbym skupić się na nieistniejącym już klasztorze, należącym do Zakonu Szpitalnego św. Jana Bożego (*Ordo Hospitalarius Sancti Joannis de Deo*), którego członków w Polsce nazywa się zwyczajowo bonifratrami. Kultura muzyczna konwentu i kościoła pw. św. Urszuli nie doczekała się dotąd szerszego omówienia w literaturze. Jediną publikacją poświęconą życiu muzycznemu krakowskich bonifratrów jest mój artykuł, opublikowany w *Muzyce* w 2014 r. Od wielu lat powstają natomiast prace poświęcone kulturze muzycznej innych bonifraterskich prowincji, głównie niemieckiej (*Provincia germanica*)².

² Muzyką w klasztorach zlokalizowanych na terenie dzisiejszej Austrii, Czech i Słowacji zajmowali się dotąd Ingrid Schubert, Erich Benedikt, Rudolf Schrupf oraz Michaela Freemanová. Na temat kultury muzycznej w klasztorach bonifratrów we Wrocławiu i Prudniku pisał Grzegorz Joachimiak. Zob. Bibliografia.

Krakowscy bonifratrzy mieszkali i prowadzili działalność w centrum miasta, na zbiegu ulic św. Jana i św. Marka, od przybycia pierwszych zakonników do Rzeczypospolitej w 1609 r. aż do 1812 r., w którym – ze względu na kłopoty finansowe i zły stan budynków w centrum – zostali przeniesieni do zabudowań potrynitańskich na Kazimierzu. W księdze kapituł domowych z lat 1707-1863, przechowywanej w Archiwum Konwentu Bonifratrów w Krakowie (dalej jako ABKr) pod sygnaturą Lib.II.10, zapisano: „N[ota] B[ene] od Dnia 15go Września 1812go zaczęlim mieszkać w klasztorze potrynitańskim” (346). Zabudowania klasztoru św. Urszuli wraz z kościołem wystawiono wówczas na sprzedaż. Po wielu perturbacjach udało się je zabezpieczyć przed zawaleniem, a następnie wielokrotnie przebudowywano (Komaryńska 322-323). Od lat 30. XIX wieku dawny kościół i szpital służyły jako teatr. Adaptacja wnętrza kościelnych do funkcji teatralnych była wówczas często spotykanym zjawiskiem, co należy tłumaczyć wzrostem popularności przedstawień teatralnych i zbyt małą liczbą sal widowiskowych. Z tego powodu w niektórych zlikwidowanych kościołach dobudowywano piętra, które służyły za balkony, na parterze ustawiano stoliki i budowano scenę wraz zapleczem (Nowacki 32-34). W budynkach pobonifraterskich teatr na ponad 160 miejsc funkcjonował tylko przez około dekadę i nie cieszył się popularnością. Ambroży Grabowski we *Wspomnieniach* pisał tak: „Otóż gmach ten, który nie tak dawno był przytułkiem nędzy, gdzie stały łoża boleści i tylko jęk cierpień cichość miejsca tego przerywał, nie długo po tym przerobiono na gmach teatru, w którym rozlegały się wesołe śpiewy, grzmiąca muzyka” (217). Po zamknięciu teatru budynki przerobiono na jednolity dom mieszkalny. Na początku XX wieku zabudowania były zajmowane przez sąd, a od 1929 r. przejęła je PAU, której siedziba znajduje się tam do dziś. Po pierwszym na ziemiach polskich klasztorze bonifratrów pozostał wyłącznie jeden fresk, część biblioteki i archiwum.

Informacje o muzyce uprawianej w kościele, klasztorze i szpitalu bonifratrów pod wezwaniem św. Urszuli można odnaleźć w inwentarzach, księgach rachunkowych, księgach kapituł domowych i księgach chorych. Wobec braku kronik klasztornych, które mogły zawierać więcej ciekawych zapisów o życiu muzycznym zakonników, najcenniejszym źródłem do naszych badań są księgi rachunkowe, zwłaszcza księgi wydatków, w których znajdują się informacje o jakości i częstotliwości produkcji muzycznych w kościele i klasztorze. Można dowiedzieć się z nich m.in. jak często zatrudniani byli muzycy, ile zarabiali, a także jaki typ repertuaru wykonywali. Na tej podstawie możliwa jest też rekonstrukcja „muzycznego kalendarza”, czyli spisu wydarzeń, podczas których rozbrzmiewała muzyka (zob. tabela 1).

Tabela 1. Spis świąt i okresów liturgicznych, podczas których w konwencie św. Urszuli wynajmowano muzyków

Święto lub okres	Data	Lata, w których odnotowano wydatek na muzykę
Objawienia Pańskiego	6 I	1676, 1684
Ofiarowania Pańskiego	2 II	1631
Św. Jana Bożego	8 III	1631-1633, 1643-1650, 1661-1662, 1664-1684, 1691, 1713-1719, 1728-1731, 1740-1742, 1761-1771, 1773-1789, 1791-1793, 1794-1809
Św. Józefa	19 III	1672-1673, 1675, 1678, 1680, 1684, 1716, 1720
Wielki Post	różnie	1632, 1663, 1665, 1667-1674, 1677-1678, 1680-1684, 1690, 1713, 1716, 1720
Wielki Tydzień	różnie	1671, 1672, 1673, 1674, 1677, 1680-1682, 1714
Wielkanoc	różnie	1631, 1632, 1633, 1667, 1671-1674, 1678, 1680-1681, 1765-1766
Boże Ciało i oktawa Bożego Ciała	różnie	1631-1633, 1646, 1661-1662, 1665, 1667, 1669-1674, 1676, 1679-1680, 1682-1684, 1688, 1690-1691, 1715, 1718-1719, 1742, 1766
Św. Jakuba Starszego, Apostoła	25 VII	1661
In dedicatione Ecclesiae	VIII	1675-1677, 1680-1684, 1688-1690, 1713-1714, 1719, 1729-1730, 1739-1741
Św. Augustyna	28 VIII	1632, 1673-1674, 1680
Narodzenie NMP	8 IX	1689
Św. Michała Archanioła	29 IX	1674, 1683
Św. Urszuli	21 X	1617, 1619-1620, 1631-1633, 1640-1647, 1649, 1661, 1663-1676, 1679-1684, 1689-1690, 1711, 1713-1717, 1719, 1727-1730, 1739-1741, 1759, 1762, 1764-1770, 1772-1792, 1794-1808
Św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza	28 X	1675, 1683
Św. Marcina	11 XI	1675
Św. Katarzyny	25 XI	1675
Św. Ambrożego	7 XII	1688
Adwent, Roraty	XI-XII	1646, 1660-1661, 1665-1670, 1673-1675, 1680-1682, 1689
Boże Narodzenie	25 XII	1631, 1668, 1674, 1683-1684

Z ksiąg archiwalnych wynika, że bonifratrzy nie posiadali własnego zespołu muzycznego, lecz zatrudniali muzyków na najważniejsze święta i uroczystości,

m.in. w dzień św. Jana Bożego – założyciela Zakonu (8 III), św. Urszuli – patronki kościoła (21 X), w dniu i przez całą oktawę Bożego Ciała, podczas rorat itd. Podczas wspomnianych świąt i uroczystości występowała kapela wokalnie-instrumentalna, o czym świadczą zapisy: „Musicis qui per duos dies cantabant ac ludebant missas, vespervas et passionem D[omi]ni” (ABKr, rkps A-18, 213). Do uświetniania uroczystości patronalnych zapraszani byli ponadto trębacze, których opłacano niezależnie od muzyków z kapeli: „Tubicinibus pro festo S. Ursulae” (ABKr, rkps A-21, 52v), „Trębaczom którzy trąbieli na fest Jana Bożego” (ABKr, rkps A-27, 123). Trębacze występowali również podczas innych okoliczności, np. trzykrotnie w VI 1675 r., w związku z obłóczynami brata Ludwika. Wówczas odnotowano w księdze wydatków wypłaty „Muzykom, Trębaczom y Gosciom”, „Muzykom Piwo y Gorzałka także y Trębaczom na obłóczyny br. Ludwika”, „Za piwo Trębaczom” (ABKr, rkps A-26, 75v, 77r-v). W księgach znajdują się również zapisy poświadczające udział muzyków w obchodzie Wielkiego Postu, gdy grano pasje, oraz mówiące o muzykach grających lub śpiewających litanie w pozostałych okresach liturgicznych.

Na życie zakonników i aktywność muzyczną w klasztorze miał wpływ przede wszystkim przeor. W zachowanych księgach można zauważyć okresy zwiększonych nakładów finansowych na muzykę, np. w II połowie XVII wieku, zwłaszcza w latach 60., 70. i 80. Wówczas wypłat „za gorzałkę dla muzyków” lub „za piwo muzyków” dokonywano regularnie przez cały rok, kilka razy w miesiącu. Pełną listę przełożonych konwentu św. Urszuli z tego okresu przedstawiła Helena Komaryńska (117-119).

Najwcześniejsza wzmianka na temat muzyki zawarta w księgach wydatków pochodzi z 23 X 1617 r. Dowiadujemy się z niej o muzycznej oprawie mszy podczas święta patronalnego św. Urszuli: „Czo muzyczy spiewali mszy w dzień S. Ursulae złotych s[z]eść” (rkps A-15/1, 31v). Z biegiem lat bonifratrzy wynagradzali muzyków coraz częściej, lecz mniejszymi kwotami lub w postaci piwa, wódki lub wina („za piwo dla muzyki”, „za wódkę dla muzyków co litanie grali” itd.). Ogólna kwota wydatkowana w ciągu roku na muzyków i naprawę instrumentów wynosiła w II połowie XVII wieku między 100 a 150 zł, natomiast w I połowie XVIII wieku ok. 20 zł. Zwykle za udział w większych uroczystościach kapeli wypłacano z kasy konwenckiej od 6 do 30 zł, najczęściej około 12-15 zł. Zróżnicowane honoraria mogły mieć związek z liczebnością zespołu albo wynikać z aktualnej kondycji finansowej konwentu. Dnia 29 VI 1631 r. zapłacono 63,12 zł „musicis 11 qui per tota octava Corporis Christi laudabant in templo” (ABKr, rkps A-18, 119). Czasami muzycy odbierali pensję jednorazowo za kilka występów lub

za cały okres liturgiczny. Księgi wydatków rejestrują wpisy takie jak: „Musicians qui per tres dies triumph saliter cantabant ludebant tam i templo quam extra – zł 93,5” (78), „Muzykantom za Passyą przez Post graną – zł 20,00” (ABKr, rkps A-27, 221) lub „Muzykantom kontentacij co bez całą oktawę na churze [sic!] grali – zł 4,6” (ABKr, rkps A-30, 18r). Nieraz zdarzało się, że zamiast honorarium, muzycy otrzymywali różne przedmioty lub odzież, np. w 1715 r. „Organiście dało się w zasługach żupan francuskiego sukna granatowy stary w złotych 10” (ABKr, rkps A-30, 41v). Nierzadko odzież ta pochodziła od pacjentów, którzy zmarli w bonifraterskim szpitalu (oczywiście jeśli po rzeczy nie zgłosiła się rodzina).

Podobnie jak w innych ośrodkach kultu religijnego, tak i w kościele św. Urszuli przez cały okres Wielkiego Postu oraz w czasie Triduum Paschalnego wykonywano pasje: „od grania Passiey przez Wielki Post muzycze” (ABKr, rkps A-27, 6), „Muzycze którzy zskonczeni [sic!] Passią Wielki Piątku [sic!] na gorzałkę” (7). W 1720 r. odnotowano wydatek 12 zł „Kapelli co w piątce postne Passyą solennie grywali przez post” (ABKr, rkps A-30, 120v). Niemożliwe jest ani odtworzenie repertuaru wykonywanego u bonifratrów, ani obsady wykonawczej utworów, ponieważ pod terminem „muzyka” mogło kryć się zarówno wykonanie muzyczne zespołu wokalnego, jak i wokalno-instrumentalnego. Biorąc pod uwagę niewielkie honoraria wypłacane muzykom, można przyjąć, że zespół nie był liczny. Pasje mogły więc być śpiewane albo jednogłosowo (chorałowo), albo wielogłosowo, np. przez kwartet wokalistów lub inną obsadę z towarzyszeniem organów, ewentualnie ze wzmocnieniem instrumentalnym. Aby wskazać kompozycje, które mogły być wykonywane w bonifraterskiej świątyni, należałoby sięgnąć do repertuaru kapeli jezuickiej, kapeli kolegiaty św. Anny lub kapeli karmelitów z Piasku, występy bowiem tych zespołów zostały udokumentowane źródłowo. Obecność muzyków jezuickich została odnotowana w latach 1711, 1718, 1719, 1727, 1729, 1731, 1764, muzyków z kapeli kolegiaty św. Anny w latach 1765 i 1769, zaś muzyków z kapeli karmelitańskiej w roku 1766 (ABKr, rkps A-30, 2v, 85v, 90r, 99v, rkps A-32/1, 7v, 36v, 84v, rkps A-33/1, 119, 126, 172, 139).

W kościele św. Urszuli odbywały się także czuwania przy Bożym Grobie. W 1680 r. odnotowano zapłatę 3 zł „od pożyczania instrumentu albo pozytywu do grobu Pańskiego na Wielki piątek y organiście” (ABKr, rkps A-27, 8), zaś rok później 3 zł 6 gr. „od pożyczanie pozytywu na Wielki piątek do grobu Panskiego y zkrzypic [sic!]” (64). Z powyższego zapisu wynika, że o oprawę muzyczną Triduum Paschalnego dbała cała kapela wokalno-instrumentalna lub pojedynczy muzycy – organiści i skrzypkowicze. W latach

70. i 80. XVII wieku kilkakrotnie opłacano bowiem skrzypka lub skrzypków i organistę „co grali przy grobie” (ABKr, rkps A-25, 104v, 147v; rkps A-26, 10r, 28v, 43v, 119v). Utwory instrumentalne mogły stanowić interpolacje w chorałowym wykonaniu Pasji, podobnie jak miało to miejsce w niektórych świątyniach jezuickich i na Jasnej Górze (Jeż 170; Konik 172) lub mogły być wykorzystywane podczas bliżej niezidentyfikowanego paraliturgicznego nabożeństwa pasyjnego, obejmującego np. wokalnie-instrumentalne opracowania planktów (Mądry 687-708).

Podobne produkcje muzyczne miały miejsce w czasie innych świąt i okresów liturgicznych, m.in. w czasie adwentu: „Kantorowi co przez Aduent spiewał” (ABKr, rkps A-25, 123r), „Spiewakom co Rorati spiewali” (140v), „Muzykom od spiewania Roratow y na Boze Narodzenie” (185v).

Muzyką uświetniano również ważne wydarzenia zakonne: obłóczyny, śluby zakonne, kapituły prowincjalne oraz wizytacje. Muzykowano także w czasie trwania kapituły generalnej oraz prowincjalnej, gdy wybierano nowe władze zakonne. Wówczas odnotowano „Musicis et Cantoribus qui primas et 2das vespervas et Missam decantabant in D[omi]nica Caph[ituli] Generali – zł. 16,21” (ABKr, rkps A-18, 345), „Pro Sacro Cantato Musicis Die Capituali St. Septe. – zł 7,15” (ABKr, rkps A-20, 132v), a także „Od litanij muzykom przy indulgencji podczas Kapituły – zł 1,00” (ABKr, rkps A-26, 120v).

Poza wyżej wskazanymi świętami i nadzwyczajnymi wydarzeniami, muzycy towarzyszyli bonifratrom na co dzień – podczas zwykłych mszy i nieszpórów, wykonywali litanie oraz występowali podczas pogrzebów i mszy żałobnych. Z archiwaliów udało się wydobyc kilka przykładów (zob. tabela 2).

Tabela 2. Muzyka żałobna w kościele św. Urszuli

Data	Wypis źródłowy	Źródło
10.08.1639	„Muzykom co grali na pogrzeb[ie] syna Pana Doctora naszego”	ABKr, rkps A-20, 4v.
05.10.1646	„Pro Missis in funeral[is] R[everendissi]mi P[ater] G[e]n[er]alis”	ABKr, rkps A-21, 50v.
	„Musicis qui cantabant”	ABKr, rkps A-21, 50v.
14.12.1647	„Musicis qui cantauerunt Missam in funere Fratris Balthasari”	ABKr, rkps A-22, 17v.
28.01.1672	„Za Gorzałkę dla Muziki co spiwali Recuiem”	ABKr, rkps A-26, 6r.
29.10.1672	„Za gorzałkę dla Muzyki przy pogrzebie P[ana] Jana Cyrulika”	ABKr, rkps A-26, 19r.
27.03.1675	„Na pogrzeb za duszę R[evere]ndi P[at]ris G[e]n[er]alis tak za msze S. iako y Muzykę”	ABKr, rkps A-26, 70v.

22.05.1675	„Za gorzałkę dla Muzykow y Xięzy” [prawdopodobnie po pogrzebie złotnika]	ABKr, rkps A-26, 74r.
05.12.1676	„Muzykom za kwarte Gorzałki co Mszę grali na pogrzebie”	ABKr, rkps A-26, 111r.
23.06.1720	„Spiwakowi Michałowi od Pogrzebu”	ABKr, rkps A-30, 126r.

W konwencie św. Urszuli bardzo często odprawiano msze żałobne, nierządko z udziałem muzyki, za zmarłych członków zakonu, zmarłych mieszkańców Krakowa oraz pacjentów bonifraterskiego szpitala. Do szpitala bardzo często przyjmowano osoby najbiedniejsze, bezdomnych, biedaków i żebraków. Wśród nich byli pacjenci w bardzo ciężkim stanie, a niejednokrotnie pod drzwiami lecznicy zakonnicy znajdowali chorych w stanie agonalnym lub zmarłych, np. 16 II 1715 r. „podczas nieszpory porzuczono chłopca Woyciecha w forcie, rodziców niewiadomych, którego wzielismy do infirmaryey położyli na łozku obmywszy y sakramentami SS: opatrzyliśmy widząc bliskiego śmierci. Odzienie iego kubraczek biały zły, bocięta złe czarne, czapka zła z białem »nieczytelne słowo« koszula na nim, mairący lat 15” (ABKr, rkps A-121, 264r). Bonifratrzy byli zobligowani do odprawienia mszy pogrzebowej każdemu zmarłemu pacjentowi szpitala, który nie posiadał rodziny ani opiekuna (Komarynska 225). Z konstytucji zakonnych wynika, że po śmierci pacjenta zakonnicy musieli odśpiewać w kaplicy *Miserere mei Deus* (*Światło Drog Niebieskich...* 71). W kościele św. Urszuli odprawiano także msze żałobne za zmarłych nie związanych bezpośrednio z Zakonem. W księgach rachunkowych dość często można spotkać wpisy: „Za mszę X[iędzu] y Kantorowi co mszą śpiewał requialną” (ABKr, rkps A-25, 113r).

Jednym ze sposobów pozyskiwania dodatkowych środków finansowych przez bonifratrów było wykorzystywanie dzwonu umieszczonego na dzwonnicy kościoła św. Urszuli. „Dzwonienie” podczas procesji pogrzebowej z pewnością dodawało powagi i splendoru uroczystości, dlatego mieszkańcy Krakowa chętnie przekazywali datki na ten cel, np. za dzwonienie podczas procesji pogrzebowej wojewody krakowskiego bonifratrzy otrzymali 72 zł (Komarynska 213).

W kościele św. Urszuli bardzo często wykonywano litanie („Muzykom co litanie grali”). Z konstytucji zakonnych wiadomo, że litanie miały być wykonywane także w szpitalu, codziennie po czytanej mszy (*Światło Drog Niebieskich...* 71-72). Choć muzycy nie wykonywali litanii codziennie, lecz tylko kilka razy w miesiącu, to w zachowanych księgach wydatków honoraria za wykonanie litanii odnotowano blisko 700 razy. Był to więc bardzo istotny element kultury muzycznej. W dniach nieobecności kapelistów litanie mogły być śpiewane lub recytowane przez zakonników.

Pozostaje tajemnicą, jakiego typu opracowania litanii wykonywano w konwencie św. Urszuli. Najprawdopodobniej wykorzystywano tekst litanii loretańskiej, był on bowiem najchętniej wybierany przez kompozytorów XVII i XVIII wieku (Mądry 671). Wobec braku repertuaru oraz spisów wykorzystywanych w kościele muzykaliów nie jest możliwe stwierdzenie, czy były to kompozycje *a cappella*, wokalnie-instrumentalne, utrzymane w *stile antico* czy koncertujące. Biorąc pod uwagę fakt, że konwent św. Urszuli funkcjonował przez ponad dwa stulecia, należy podejrzewać, że w tak długim okresie zmieniały się preferencje muzyczne zarówno wykonawców, jak i bonifratrów.

Muzycy grali również podczas procesji, które w dawnych wiekach odbywały się bardzo często. Noszono wówczas ze sobą instrumenty, co odnotowano w księgach wydatków: „chłopom co pozitiw noszili na processij” (ABKr, rkps A-25, 132r); była to wówczas powszechnie stosowana praktyka.

W marcu, kilka dni po zakończeniu obchodów dnia założyciela Zakonu, muzyka rozbrzmiewała także w szpitalu, podczas odpustu św. Józefa – patrona szpitala. W księgach wydatków odnotowano wypłaty „Muzykom od litaniey grania na gorzałkę co grali w Infirmarie na S. Joseph po obiedzie pasią na piwo dwurazne y gorzałkę” (ABKr, rkps A-26, 165v). Warto w tym miejscu dodać, że w swoich szpitalach bonifratrzy leczyli także osoby chore psychicznie (stąd wzięło się powiedzenie: „oddać kogoś do czubków”, bonifratrzy bowiem mieli w swoim habicie kaptur ze spiczastym zakończeniem), a jednym ze sposobów leczenia „szaleństwa”, „manii”, „melancholii”, „waryacji” czy „hipochondrii” było słuchanie muzyki „rozweselaiącej ich umysł” (Perzyna 199). Prawdopodobnie z tego powodu od lat 30. XVII wieku w lecznicy stał klawesyn, na którym grywano, by umilić czas pacjentom: „Clavicembale ad recreandos infirmos” (ABKr, rkps A-2, 41v).

Jak wspomniałem, drugim bardzo ważnym źródłem wiedzy na temat kultury muzycznej nieistniejącego konwentu są inwentarze. W inwentarzach znajdują się dokładne opisy zabudowań oraz spis wyposażenia kościoła, klasztoru, szpitala, apteki itd. Są one bardzo starannie sporządzone i obejmują również instrumenty oraz szczegóły konstrukcyjne budynku. Można dowiedzieć się z nich na przykład, że w kościele bonifratrów trębacze grali z ganku umieszczonego powyżej chóru, na którym znajdowały się organy.

Z ksiąg archiwalnych udało się wydobyć również kilka informacji dotyczących instrumentarium wykorzystywanego w konwencie św. Urszuli. Z inwentarzy z początku XVII wieku wynika, że podstawowym instrumentem w kościele był pozytyw o sześciu głosach. Później, w latach 30., odnotowano pozytyw pięciogłosowy, który w latach 70. został zastąpiony przez instrument

siedmiogłosowy. W 1673 r. „przydało się głosów pedalnych dwanaście nowo sprawionych y miech ieden” (ABKr, rkps A-2, 119v). Prawdopodobnie instrument nigdy nie był wymieniony na nowszy, ponieważ w 1714 r. w inwentarzu określono go jako „pozytyw dawny” (BJ, rkps 5483 III, 114v). W księgach wydatków znajdują się liczne wzmianki na temat regularnych napraw pozytywu, nazywanego w źródłach także organami: „pro reparatione organum”, „od nowych miechów do organu” itd. Kwestię naprawy niesprawnego pozytywu poruszono również 20 IX 1650 r. na kapitule domowej. Zaprotokołowano wówczas: „[...] daię naprawić Pozytyw [za] zazwoleniem Braci tychże wszystkich, ktorij napsowany iest” (BCz, rkps 3630, 112v).

Ciekawy szczegół dotyczący instrumentarium udało się odnaleźć w inwentarzu z 1728 r. Wówczas wizytator klasztoru, brat Franciszek Neumann przeprowadzał rewizję inwentarza i zanotował:

Chcieliśmy revidere Inwentarz Oyca Benedicta Achingiera Przeora, ale żadnego spisanego nienależliśmy. Oprócz Xiąg za Przeorostwa jego Aptekarskie y inne medicinae przybyli in no. 200, które darował pewny Doktor. Tak też przybyła Tuwalnia jedna y poszew dwanaście drelichowych dla chorych. Lichtarze niektóre mosiężne y cynę klasztorne przelać kazał. Tak y Chóry nad Organami Ciesielską robotą wystawił, co mniej potrzebne było, przez co, y Ciemną na chorze, y framugi znacznie się popsowali (...) Trąby też za niego para przybyło, anuto też sprzedał terazniejszy O: Przeor. (BJ, rkps 5483 III, 200v)

Z krótkiej notatki wynika, że Benedykt Achingier, pełniący wcześniej funkcję przeora klasztoru, zakupił dodatkowe instrumenty, które jednak sprzedano, uznając je za niepotrzebne (Komarynska 116, 119).

Ostatnim rodzajem źródeł, zupełnie wyjątkowym, wyróżniającym bonifratrów, są księgi chorych, czyli jeden z rodzajów dokumentacji medycznej. W księgach chorych spisywano wszystkich pacjentów przybywających do bonifraterskiej lecznicy, w tym muzyków i organmistrzów. W księgach tych, pochodzących z lat 1657-1823, odnalazłem 23 muzyków, w tym kantorów, wokalistów, organistów, organmistrzów, skrzypków, trębaczy, puzonistów i innych (Bebak).

Widzimy zatem, że w klasztorze bonifratrów św. Urszuli była obecna muzyka. Należy mieć nadzieję, że dalsze badania archiwalne pozwolą wydobyc kolejne informacje, zwłaszcza dotyczące zespołów lub konkretnych muzyków, którzy współpracowali z braćmi św. Jana Bożego.

Jak wykazano, z drobnych, pojedynczych informacji, można dokonać częściowej rekonstrukcji kultury muzycznej dziś już nieistniejących klasztorów. Jest to praca bardzo żmudna i pracochłonna, ale dopiero po przeprowadzeniu

badania nad poszczególnymi instytucjami możliwe będą studia porównawcze i omówienie pewnych ogólnych cech religijnej kultury muzycznej Krakowa. Należy mieć nadzieję, że w przyszłości uda się przeprowadzić takie badania i odpowiedzieć na pytania: (1) jak wyglądało życie muzyczne Krakowa w epoce staropolskiej, (2) jaki był przepływ muzyków między mniejszymi kościołami, klasztorami a najważniejszymi kapelami miejskimi, takimi jak kapela wawelska, mariacka, jezuicka czy karmelitańska i (3) jaka była skala tego transferu, (4) które ośrodki były lepiej zorganizowane muzycznie, (5) gdzie najczęściej występowały kapele i dlaczego itd. Na razie pytań jest wiele, ale być może w przyszłości uda się na nie odpowiedzieć.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Biblioteka i Archiwum Konwentu Bonifratrów w Krakowie (ABKr):

rkps *Inventarium Rerum Conventus Cracovien[sis] [...] conscriptum Die Ima Juny Anno Dni 1674*, 1674.

rkps A-15/1: *[Regestr wydatków: wydatki gospodarcze, za usługi i inne]*, 1616–1618.

rkps A-18: *Incipit Liber spens Confven]tus ac Hospitalis S. Ursulae Crac. Anno Dni 1630 die 1 Juny*, 1630–1633.

rkps A-20: *Regestr wydatków przez [sic!] mnie Brata Jozefa Złotowskiego Przeora Krakowskiego na kapitule General[nej] obranego*, 1639–1645.

rkps A-21: *Księgi Szafarskie Anno 1645*, 1645–1647.

rkps A-22: *Expensa sub administratione Ad[odum] R[evere]ndi Pri[ori]s F. Gabrielis Vitalis [...]. Anni 1647*, 1647–1650.

rkps A-25: *Liber Expensarum Spenditoris facta sub tempus administrationis in officio Prioratus R[evere]ndi Pri[ori]s Seraphini Kęsiewicz incipite a die 22 Nouembris Anno currendi 1660*, 1660–1671.

rkps A-27: *[Regestr wydatków]*, 1680–1684.

rkps A-30: *Regestr Expensow [...]*, 1711–1720.

rkps A-32/1: *[Regestr wydatków]*, 1727–1731.

rkps A-33/1: *[Regestr wydatków]*, 1755–1778.

rkps A-35/2: *[Regestr wydatków]*, 1792–1809.

rkps A-121: *Liber Pauperum Infirmorum Vitae et Mortis sub Administratione Ad[mod]um R[evere]ndi Patris Valeriani Ługowski [...]*, 1692–1715.

rkps Lib.II.10: *[Księga kapituł konwentu św. Urszuli w Krakowie]*, 1699–1707.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (BCz):

rkps 3630 III: *Acta capitularia conventus Bonifratrorum Cracoviensis*, 1632–1674, 1694–1695.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (BJ):

rkps 5483 III: *Inventarium Conventus et Hospitalis S. Ursulae Cracovien[sis] Ord. S. Joannis Dei. [...]*, 1735–1741.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Pruszczyk, Piotr Jacek. *Stolecznego miasta Krakowa kościoły y kleynoty, co w nich iest widzenia godnego y zacnego; do tego przydane iest opisanie swietych Bozych w Krakowie leżących, krolow polskich y biskupow krakowskich*. Kraków, 1647.

Perzyna, Ludwik. *Lekarz dla włościan, czyli Rada dla pospółstwa...*, Kalisz, 1793.

Światło Drog Niebieskich, Wielkiego w Kościele Bożym Luminarza Augustyna Świętego Reguła y Konstytucya S. Jana Bozego, Dla Braci od Miłosierdzia. [...] Przez W.O.R.B.K.W.G.P., Kraków, 1728.

LITERATURA

Bebak, Marek. „Nieznane informacje o muzykach w dawnej Rzeczypospolitej zawarte w księgach chorych Szpitala Bonifratrów pod wezwaniem św. Urszuli w Krakowie”. *Muzyka*, 59, nr 2, 2014, ss. 23-35.

Benedikt, Erich, u. Michael Jahn. *Die Musikhandschriften der Klosterkirche der Barmherzigen Brüder in Wien*. Verlag Der Apfel, 2007.

Bieniarszówna, Janina, i Jan M. Małecki. *Kraków w wiekach XVI–XVIII*. Wydawnictwo Literackie, 1984.

Freemanová-Kopecká, Michaela, editor. *Collectio Fratrum Misericordiae Kukussiensis*. Editio, 2013. *Catalogus Artis Musicae in Bohemia et Moravia Cultae. Artis Musicae Antiquioris Catalogorum series*, vol. VI/1–2.

Freemanová-Kopecká, Michaela, editor. *Fratrum Misericordiae Artis Musicae Collectiones in Bohemia et Moravia reservatae*. Editio, 2013. *Catalogus Artis Musicae in Bohemia et Moravia Cultae. Artis Musicae Antiquioris Catalogorum series*, vol. VII/1-2.

Freemanová, Michaela. “Jan Křitel Vaňhal and the Bohemian and Moravian Music Collections of the Brothers Hospitallers (Barmherzige Brüder, O. S. I.)”. *Radovi. Zavoda za znanstveni rad Hazu Varaždin*, no. 25, 2014, ss. 159–168.

Gapski, Henryk. *Klasztory krakowskie w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w. Analiza przestrzenna środowisk zakonnych*. Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993.

Grabowski, Ambroży. *Wspomnienia*. T. 2, wyd. Stanisław Estreicher, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1909.

Jeż, Tomasz. *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581–1776)*. Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2013.

Joachimiak, Grzegorz. „Cantare amantis est. Dobry śpiew i dobra muzyka w konwencie bonifratrów w Prudniku”. *Bracia Miłosierni – życie w służbie chorych i potrzebujących. Materiały przygotowane na międzynarodową konferencję naukową zorganizowaną 13 października 2018 roku w Cieszynie dla upamiętnienia 320-tej rocznicy rozpoczęcia budowy tutejszego konwentu i szpitala bonifratrów oraz setnej rocznicy służby bonifratrów w Polsce odrodzonej*, red. Maksymilian Kuśka, Konwent Zakonu Bonifratrów, 2018, ss. 93-117.

- Joachimiak, Grzegorz. „Z działalności muzycznej klasztoru oo. Bonifratrów we Wrocławiu w XVIII wieku”. *Muzyka*, 59, nr 4, 2014, ss. 3-34.
- Komarynska, Helena. *Szpital Bonifratrów w Krakowie w XVII-XVIII wieku*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2010.
- Konik, Marcin. „Życie muzyczne w dominikańskim konwencie Bożego Ciała we Lwowie”. *Życie muzyczne w klasztorach dominikańskich. Studia*, red. Aleksandra Patalas, Musica Iagellonica, 2016, ss. 153-180.
- Łobozek, Marcin Maksymilian. *Stan potrynitarskiej zabudowy klasztornej bonifratrów na Kazimierzu w Krakowie – w świetle inwentarza, spisane przed 1850 rokiem*. Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, 2003.
- Matoga, Piotr. „W trosce o piękno liturgii. Historia organów w wybranych kościołach klasztornych Krakowa”. *Muzyka sakralna. Piękno ocalone i ocalające*, red. Jacek Bramorski, Wydawnictwo Akademii Muzycznej im. Stanisława Moniuszki, 2016, ss. 68-92.
- Mądry, Alina. *Barok – część 2: 1697–1795. Muzyka religijna i jej barokowy modus operandi*. Sutkowski Edition Warsaw, 2013.
- Nowacki, Kazimierz. *Dzieje teatru w Krakowie. Architektura krakowskich teatrów*. Wydawnictwo Literackie, 1982.
- Schrumpf, Rudolf. „Kirchenmusik bei den Barmherzigen Brüdern Eisenstadt”. *1760–2010 Festschrift*, Eisenstadt, 2010, ss. 68-73.
- Schubert, Ingrid. „Archivalische Beiträge zur Musikgeschichte der Barmherzigen Brüder in Graz, von der Gründung des Konvents bis 1900”. *Studien zur Musikwissenschaft*, nr 39, 1988, ss. 63-129.

KULTURA MUZYCZNA W KLASZTORZE BONIFRATRÓW W KRAKOWIE W XVII I XVIII WIEKU W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ ARCHIWALNYCH

Streszczenie

Religijne ośrodki kultury muzycznej w Krakowie, prowadzące działalność w XVII-XVIII wieku, interesują historyków muzyki od dawna. Badaczy nie zainteresował jednak dotąd klasztor bonifratrów. Celem niniejszego artykułu, który przygotowano na podstawie materiałów archiwalnych, jest wypełnienie tej luki oraz charakterystyka kultury muzycznej krakowskich bonifratrów. Starano się przede wszystkim odpowiedzieć na pytania: kto, kiedy i jaki rodzaj repertuaru wykonywał w tym ośrodku, a także scharakteryzować instrumenty, które znajdowały się w przyklasztornym kościele. Ustalono, że bonifratrzy nie posiadali własnej kapeli, lecz zapraszali muzyków z zewnątrz (m.in. z kapeli jezuickiej), którzy uświetniali najważniejsze uroczystości roku liturgicznego, grając msze, litanie, pasje, requiem. Kwerenda wykazała również, że w kościele bonifratrów znajdował się pozytyw, a w szpitalu – klawesyn, na którym grano, umilając czas pacjentom.

Słowa kluczowe: bonifratrzy; Kraków; kultura muzyczna.

THE MUSICAL CULTURE IN THE MONASTERY OF THE BROTHERS
HOSPITALLERS OF ST. JOHN OF GOD IN SEVENTEENTH- AND EIGHTEENTH-
-CENTURY KRAKÓW IN LIGHT OF THE SOURCES

Summary

Polish musicologists have been interested in the musical culture of religious institutions in Kraków during the 17th and 18th centuries since at least the beginning of the 20th century, but up to now the musical life of the monastery belonging to the Brothers Hospitallers of St John of God was of no interest to them. The main aim of this article, based on archival sources, is to show when and what kind of music was performed in this monastery, who the musicians were and what instruments were in the church. It has been established that the Brothers Hospitallers did not have their own musical ensemble, but rather that they invited musicians from the city, including from a Jesuit ensemble, who added splendour to the most important celebrations of the liturgical year by playing masses, litanies, passions and requiems. The research has also discovered that there was a positive organ in the Brothers Hospitallers' church, and a harpsichord in their Hospital, the sounds of which made the patients' time there more pleasant.

Key words: Brothers Hospitallers of St. John of God; Kraków; musical culture.